

GOTSKA ARHITEKTURA V SLOVENIJI

IVAN KOMELJ

(Nadaljevanje)

II.

Po številu ohranjenih spomenikov je danes gotška profana arhitektura le skromen preostanek v svojem času dosti bolj razširjenega in na vseh stavbnih vrstah uveljavljenega stila, pa čeprav se gotški stil na profani arhitekturi ni mogel nikdar tako uveljaviti, kot se je lahko na sakralni. Saj le ta edina do neke mere predstavlja »čisto« arhitekturo. Pogoje za oblikovanje profane arhitekture, to je predvsem praktičnim potrebam namenjenega prostora, iščemo popolnoma druge in zato tudi na oblikovanje profane arhitekture vpliva dosti več komponent kot na oblikovanje sakralne, kjer ostane namen prostora vseskozi nespremenljiva konstanta. Profano, v širšem smislu utilitarno arhitekturo sploh, oblikujejo predvsem praktične potrebe in zato se stil kot umetnostni pojav večkrat omejuje le na oblikovanje in krašenje posameznih stavbnih členov tudi tedaj, ko prostor utegne ostati še star, tradicionalen.

Gotska arhitektura se sicer uveljavi na vseh stavbnih tipih, ki so bili tedaj mogoči. Na njih opazujemo tudi do neke mere določen, v času pogojen razvoj posameznih stavbnih vrst, kolikor sploh to lahko opazujemo zaradi pomanjkljivo ohranjenega spomeniškega gradiva. Lažje pa govorimo o tendencah razvoja. Govorimo tudi o »zgodnjegotskem« ali »poznogotskem« gradu. Vendar tip »zgodnjegotskega« ali »poznogotskega« gradu ni v nobenem primeru rezultat stilnega htenja zgodnjegotske ali poznogotske dobe, vsaj povsem ne, marveč je predvsem rezultat zahtev, ki jih postavlja diferenciacija med obrambnimi in stanovanjskimi zahtevami. Le te dovedejo v poznogotski dobi tudi do kvalitnega razmerja med sakralno in profano arhitekturo.

Četudi so do danes ohranjeni srednjeveški gradovi razmeroma redki in jih poznamo predvsem v razvalinah ali do nespornosti prezidanih grajskih stavbah in ne toliko po ohranjenih stavbnih konceptih, dobro dokumentirajo tovrstni stavbni tip s stališča stavbnega razvoja. Kljub temu pa danes bolj s pridom na splošno govorimo o »srednjeveškem« gradu kot o »romanskem« ali »gotskem«. Zakonitost v razvoju grajske arhitekture kot arhitekturnega tipa je namreč v tem, da se neprestano spreminja in dopolnjuje. Grad doživlja v svojem razvoju od svojega postanka pa vse do danes neprestane spremembe in zato postane periodizacija oziroma stilna klasifikacija gradov

toliko bolj težavna, ker se nam gradovi v stilno čistih oblikah skorajda niso ohranili. Ohranili so se le posamezni stavbni deli, redkeje stilno enotni grajski kompleksi, ki jih danes poznamo v ruševini ali ohranjeni stavbi. Grajski kompleks je v bistvu sestavljen iz postopno nastajajočih stavbnih delov, ki vsak po svoje v svojem razvoju spet doživljajo spremembe in prezidave. Vseeno pa lahko na njih opazujemo splošne tendence razvoja grajske arhitekture in s tem posredno tudi stila v okviru grajske arhitekture. Ne samo v novih konceptih, marveč predvsem v prezidavah in izboljšavah.

Materialna osnova v glavnem vpliva na bogatejšo ali skromnejšo stavbno koncepcijo. Za oblikovanje arhitekture pa so važni zunanji pogoji. Stolpasti grad je lahko skromen ali bogat. Lahko stoji zase, ali pa je že od vsega začetka sestavni del razsežnejše enotne ali postopoma se razvijajoče grajske zasnove. Zunanji pogoji se v profani, še posebej pri grajski arhitekturi, gibljejo v dveh smereh, ki hkrati določata grad kot stavbni tip: v oblikovanju stanovanja in zadostitvi varnosti. Ti dve bistveni komponenti v glavnem vplivata na oblikovanje grajske arhitekture. Tudi zato je vprašanje stila do neke mere postransko vprašanje, če gledamo na grad s stališča stanovanja ali utrdbe. Saj je pri strogo utilitarni arhitekturi, kot je n. pr. vojaška, kamor do neke



Gracarjev turn — pogled na grad z osrednjim gotskim stolpastim jedrom (foto dr. Fr. Mesesnel)

mere spada tudi grajska arhitektura v svojem prvenstveno utrdbenem značaju, oblikovanje odvisno predvsem od načina, kakšno je in kako se uporablja orožje, v obrambi ali v napadu. Kot je težko govoriti o »gotškem« orožju ali »gotški« obrambi, tako je še težje govoriti o gotškem jarku ali gotškem obzidju. V določenem času sicer tip jarka ali obzidja sovпада s splošno stilno opredelitvijo, vendar »gotških« jarkov ali »gotških« obzidij niso delali zato, ker je bila taka moda ali stilno hotenje, marveč kratko malo zato, ker je tako zahteval politični položaj in s tem gradbena naloga. Strelno orožje, ki se sicer v Evropi uveljavlja že od druge polovice XIV. stoletja,¹ povzroči spremembe na utrdbenih principih, neposredno s tem pa tudi novo utrdbeno dejavnost. Prej tam, kjer zahteva položaj in kjer je tako orožje že v uporabi. Sam stil pa se uspešneje in bolj polno uveljavi na tistih stavbnih delih, kjer prihajajo do izraza predvsem čiste arhitektonske rešitve same na sebi. Te pa se v grajski arhitekturi bolj očitujejo na stanovanjskih, posebej pa še na reprezentativnih stavbnih kot utrdbenih delih. Zato se tudi razvojna tendenca grajske arhitekture, če jo sedaj gledamo s stališča stila, kaže predvsem od zgodnje gotike naprej v diferenciaciji med utrdbenimi in stanovanjskimi deli in teži k vse močnejšemu poudarku stanovanjskega elementa. Ta tendenca dovede končno v poznogotski razvojni fazi, ko se stanovanjski element popolnoma uveljavi in ga pri nas zadrži le cezura, ki je nastala s



Kamen na Gorenjskem — pogled na grajsko ruševino; slika nam kaže izrazit »grajski« položaj (po fotografiji iz okoli leta 1900)

pretečo turško nevarnostjo, do enakovredne kvalitetne veljave stilnih elementov tudi na grajski arhitekturi. Ti so se dotlej v svojem razvoju omejevali izključno le na krasilno podčrtavanje grajske kapele. Zato je večkrat tudi »romanska« grajska arhitektura stilno skoraj neopredeljiva, anonimna, stilno nevtralna, enako tudi »gotška«, kadar gre za izrazito funkcionalne rešitve, in stilni pojavi, ki sicer nastopajo v nekaterih arhitektonskih podrobnostih, so večkrat le bled odsev tega, kar se je lahko bolj polno in kvalitetno izrazilo na sakralni arhitekturi.

Oblika stolpastega gradu (ne v smislu bergfrida, niti ne donjona, marveč predvsem v smislu najpreprostejše oblike gradu, ki hkrati ustreza stanovanjskim in varnostnim oz. utrdbenim zahtevam)² je lahko pogojena tako v romanski kot gotski dobi. V obeh primerih ustreza v prvi vrsti varnostnim zahtevam. Stilne značilnosti se ne kažejo toliko v oblikovanju prostora kot v slučajnem stilnem oblikovanju posameznih delov ali členov. Če je razvojni princip in tendenca razvoja pri cerkveni arhitekturi poenotenje prostora, ki smo ga lahko zasledovali tudi na naših primerih od bazilike (Celje), stopnjavane cerkvene stavbe (Ptujška gora), pa vse do



Ribnica — zunanjščina v osnovi gotskega gradu (po razglednici; grajske stavbe, razen vhodnega stolpa, ni več)



Hmeljnik — zunanjščina v osnovi romanskega, v gotiki deloma prezidanega in z obzidjem opasanega kastela (po razglednici)

cerkvene dvorane (Kranj), je v profani arhitekturi tendenca razvoja predvsem v diferenciaciji prostora ali v okviru lupine ali stavbnih gnot v okviru celotnega arhitektonskega kompleksa. Zato so se ponavadi večji grajski kompleksi, ki imajo svoje osnovno jedro ali celico v enem samem stolpu, postopoma razvili s tem, da so dodajali nove stavbne gmote in hkrati diferencirali stanovanjske in utrdbene elemente. Ob stolp, ki je lahko bil sprva le stolp v smislu stolpastega gradu, v nekaterih primerih tudi ob bergfrid, se je primaknil palacium. Ponavadi pa je ta že od vsega začetka sestavni del gradu, ki je zasnovan z bergfridom kot osrednjo taktično točko. Grajska lupina, ki sprva sama služi tudi za obrambo, dobi dopolnilo v obzidju, ki ga v gotski dobi še dopolnjujejo obzidni stolpi, ki so k obzidju prislonjeni z zunanje strani in tvorijo bistveno sestavino gotskega obzidja. Grad pridobiva na razsežnosti, se širi na umetnem in po naravi zavarovanem položaju in ko zmanjka prostora, se dvigne še v višino. V glavnem opazujemo tudi na naših gradovih v gotski dobi v večji meri komplicirane postopno nastajajoče stavbne komplekse in manj gradove enotnega liva. Značilnost teh gradov, ki že s svojo tlorisno mrežo opredeljujejo sicer gotski tip gradov, pa je v njihovi ponavadi iztegnjeni tlorisni zasnovi, ki ima na enem ali redkeje na dveh koncih vertikalno dopolnilo v obliki prvotnega stolpastega gradu ali sestavnega bergfrida.³

V razvoju grajske arhitekture gotška doba ni več doba, vsaj v glavnem ne, v kateri bi zidali nove gradove. Povečini gradovi že stojijo.⁴ Stavbni razvoj se potemtakem omejuje

v glavnem le na adaptacije in razširitve osnovnih jeder. Ker pa so tudi primeri, da je bil grad ali na novo utemeljen ali na novo pozidan šele v gotski dobi, razlikujemo naslednje tipe v stavbnem razvoju naših gradov v gotski dobi:

1. grad, ki je postopoma nastal z večanjem grajskega kompleksa iz osnovnega jedra v obliki stolpa ali kastela (Klevevž, Hmeljnik),
2. enoten grajski koncept, v katerem je sočasno fiksiran celotni stavbni razvoj postopne rasti gradu v smislu t. im. severnih grajskih konceptov (Gornje Celje),
3. nov koncept v tradiciji stolpa (Gracarjev turn),
4. nov koncept v tradiciji kastela (Ribnica, Otočec).

Zunanji pogoji za oblikovanje gradov v gotski dobi temeljijo najprej v notranje-političnem položaju dežele, ki kaže po nemirnem času v bojih za fevdalno posest konsolidacijo in mirnodobno življenje, ki ga kasneje ob koncu srednjega veka razburi najprvo borba za celjsko dediščino, nato turške in še beneške vojne. V prvi fazi razvoja gotskih gradov je poudarek na utrjenem stanovanjskem elementu, v drugem na utrdbenem. Utrdbene zahteve niso logična razvojna tendenca grajske arhitekture v gotski dobi, mar-



Žužemberk — pogled na zunanjščino renesančno utrjenega gotskega gradu (po fotografiji iz ok. l. 1900)

več le cezura, ki so jo povzročili turški vpadi in ki za nekaj desetletij zadrži logično razvojno pot; ta je usmerjena k izrazitemu oblikovanju udobnega stanovanjskega elementa. Zgovoren primer take preobrazbe je arhitektura gradu Kamna na Gorenjskem. Osnovno jedro je gotško. To je palacium povsem v smislu tedanje grajske stanovanjske kulture: fasade so že predrte s širokimi okni, položaj pa je še zavarovan predvsem po naravi, manj z umetnimi napravami. Ko se pojavi v deželi turška nevarnost, zazidajo okenske odprtine in na mesto njih nastanejo strelnice, grad utrdijo z obzidjem!

V gotski dobi gradovi še vedno ostajajo na svojih starih mestih. Kar zadeva obrambo, se izboljšujejo v prvi vrsti le obrambne naprave, če je to potrebno. V polkrog vrezan jarek ne nastopi več, lahko pa je še vedno v veljavi. Tudi sedaj jarek navadno povprek reže grajski položaj na najmanj zavarovanem in hkrati najožjem mestu s kopne strani. Osnovna stolpasta oblika gradu ostane tudi še v gotiki običajna. Ta doživi v svojem gotškem razvoju predvsem spremembe v okenskih odprtinah (primerjaj stolp v Keblu), položaju vhodne odprtine, debelini sten, pojavi se že tudi razdelitev prvotne osnovne enoprostorske celice. Tendencia sprva visokih stolpov se umika pri novih konceptih k širšim tlorisnim ploskvam in zato tudi višina ni več tako poudarjena. Stolpasti grad, ki je kot tip utemeljen že v romanski dobi, živi skozi ves srednji vek, se pravi skozi vso gotško dobo. Okenske odprtine, ki so ponavadi v romaniki s stališča stila večkrat neoprede-

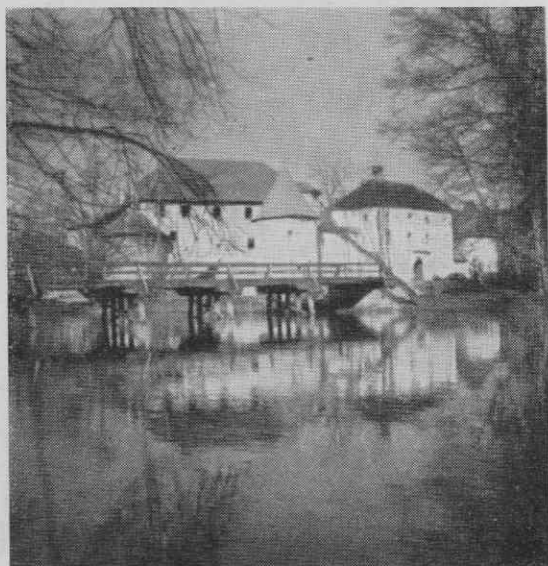


Cerknica — ostanki tabora z obzidnima stolpoma
(foto I. Komelj)

ljive in predstavljajo zgolj funkcionalno, pravokotno, preprosto konstruirano okensko odprtino, so še naprej v navadi, vendar večje okenske odprtine postajajo sedaj gradbena zahteva, na katerih se tudi že javljajo stilno oblikovani kamniti okviri. Okna tudi niso več omejena v gornja nadstropja, pomaknila so se že v samo pritličje (Višnja gora). Prav tako se odprtina vrat pomakne k tlom (Luknja). Razlika med romanskim in gotškim stolpom ni toliko v konceptu ali tipu, marveč predvsem v funkcionalnosti in stilnih podrobnostih, formalnih členih, ki sicer v gotski dobi vsaj sprva ne prevladujejo, marveč nastopajo le na bolj redkih in izrazitih primerih.⁵ Kontinuiteta stolpastega gradu kot osnova stanovanjske in hkrati utrdbene grajske celice se vzdrži.⁶

V večini teh primerov nastopa stolpasta oblika predvsem kot stanovanjski stolp. V Gornjem Celju,⁷ Rifniku in morda tudi Koniškem gradu pa je v gotski dobi stolp le zakasnela oblika t.im. bergfrida, ki je po svojem položaju še vedno najpomembnejši grajski del, na katerega se naslanja celotna zasnova grajskega kompleksa, ki ima pri razsežnejših grajskih sestavih v XIV. stoletju značilno potegnjeno obliko.⁸ Tlorisna osnova stolpa pa je tudi tedaj povečini pravokotnik,⁹ ki se tu pa tam prilagodi terenski izobliki. Bolj redek pa je v našem spomeniškem gradivu okrogli stolp, ki ima v gotski dobi izrazito utrdbeni značaj in kot dominantni stavbni del nastopa predvsem kot taktično obrambno središče celotne grajske zasnove,¹⁰ ali pa kot samostojna, ne za stanovanje, marveč izključno za obrambo namenjena utrdbena arhitektura.¹¹

Poleg te najpreprostejše in hkrati tudi osnovne oblike gradu kot stolpa, ki se ponavadi omejuje na majhne in skromnejše



Otočec — pogled na zunanjščino v osnovi gotskega gradu
z obzidjem poznogotske oblike (foto I. Komelj)



Kranj — zunanjščina v osnovi poznogotske, kasneje predelane meščanske hiše (foto dr. Fr. Stele)

grajske koncepte in ki jih dopolnjuje še varovalni jarek ali obzidje, se je v gotski dobi utemeljil tudi širokopotezni grajski koncept, ki že v enem samem livu oblikuje po vzoru t. im. »severnih« gradov¹² značilen bergfrid, palacium, dvorišče in obzidje hkrati, kar smo že ugotovili pri ruševini gradu Gornje Celje. Sicer pa na naši grajski arhitekturi bolj opazujemo to, da se je ob starejše, ponavadi že v romanski dobi utemeljeno jedro pridružil kasneje palacium¹³ in zato je primer Gornjega Celja v svoji razsežnosti izjemen, saj gre predvsem za ustalitev nove upravne postojanke. Upošteva pa vse pridobitve postopnega razvoja grajske arhitekture: položaj je izrazito srednjeveški, sestavni del gradu je bergfrid, palacium z obzidjem, dvoriščem in predvorom. Tloris, karakterističen za XIV. stoletje, ozek in iztegnjen. Hkrati je ta grad tudi ena najbolj izrazitih realizacij, četudi do neke mere zakasnelega t. im. »severnega« grajskega tipa, ki je še posebej zanimiva, ker je večina stavbnih delov nastala več ali manj sočasno po določenem enotnem konceptu. Podobno koncepcijo kažeta tudi Rifnik in Konjiški grad. Še bolj izrazit, kar se tiče gotških stilnih podrobnosti, pa je Vodriž pri Slovenjem Gradcu. Taki enotni koncepti so sicer izjemni, bolj pogosti so taki, ki so se postopoma

razvili in kažejo v XIV. stoletju že večkrat omenjeno potegnjeno razporeditev posameznih stavbnih delov, v XV. stoletju pa se postopno nastajajoči stavbni deli že koncentrirajo na manjšem prostoru in težijo predvsem za oblikovanjem zaokroženega dvorišča.¹⁴

Poleg »severnega« tipa gradov, ki se sicer ponekod naslanja na že v celoti obzidan grajski prostor, ki se z obodnim zidom uravnava po terenu, pa nastopa pri novih konceptih ali pa samo kot sestavni del prvotnega jedra t. im. kastel.¹⁵ Zaprto dvorišče oklepajoči trakti se pravilno lomijo in ne glede na obliko terena tvorijo pravilno tlorisno zasnovo. Do neke mere bi tak tip gradu ustrezal gradovom, ki so postavljeni v ravnino, vendar — kot kažejo naši primeri in primeri od drugod,¹⁶ — je tak tip predvsem domač na višinah. Z gotovostjo smo za sedaj tak tip določili le na Dolenjskem in Notranjskem. Podobno kot stolpasta oblika gradu je utemeljen že v romanski dobi¹⁷ in se v gotski dobi, podobno kot stolp, ustrezno tendencam razvoja modificira. Spremembe se ne kažejo samo na tlorisni razdelitvi, marveč predvsem v krasilni dekoraciji arhitektonskih členov, ki nastopajo že na velikih okenskih odprtinah. Pravilno zasnovana lupina lahko v zgodnjem času vključuje stolp in palacium hkrati, sicer pa se oblikovanje stavbnih gnot omejuje predvsem na stanovanjske prostore, kar da takim stavbam tudi na zunaj umirjen videz. Pri naših primerih gre vsekakor za odmik od klasičnih primerov mediteranskih kastelov, kjer je tak grajski tip sploh pogojen,¹⁸ vendar osnovna tendenca je usmerjena v oblikovanje stanovanjskih prostorov. Če na takem gradu nastopajo v glavnem le gotški členi, lahko govorimo kar o gotškem gradu, čeprav s stališča razvoja grajske arhitekture še ne predstavlja določene naprednejše razvojne stopnje, ki pa vendarle organsko od romanike naprej prevaja h kasnej-



Skofja Loka — obzidje na »Grabnu« (foto I. Komelj)

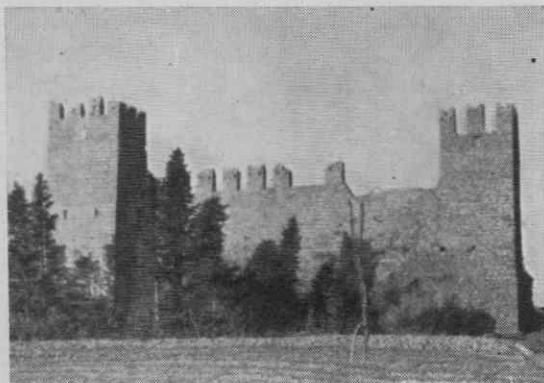
šemu izrazito stanovanjskemu tipu dvorca. Gotsko koncepcijo kastela bi dobro predstavljala danes popolnoma odstranjeni grad v Ribnici, kjer sta dva vzporedna trakta z zidom enotnega liva oblikovala razmeroma ozko dvorišče, na Otočcu pa v kljuko postavljena s podaljšanima zunanjsima stenama obeh traktov razmeroma prostorno dvorišče. Zanimiva je geografska razprostranjenost teh gradov na zahodnem obrobju slovenskega ozemlja, kjer že sicer opazujemo močne mediteranske vplive tudi na sakralni arhitekturi.¹⁹ Poleg teh pravilno dvorišče oklepajočih zasnov pa opazujemo še stavbne tipe, ki z obzidjem in stavbnimi deli enotnega liva oklepajo v tlorisu obliki terena prilagojeno nepravilno dvorišče.²⁰

Poglavitna značilnost za gradove v gotski dobi je komplicirana oblika tlorisa, oz. razporeditve stavbnih delov. Grad tedaj doseže tudi svoj maksimalni obseg, ki ga kasneje navadno nikdar več ne preseže in tudi kasnejše renesančne ali baročne prezidave — razen utrdbenih — se v glavnem omejujejo na že določeni obseg. Golo utilitarni momenti še vedno prevladujejo nad lepotnimi. Razlika izravna šele poznogotska doba. To dobro opazujemo na pojavu grajske kapele. Ta vseskozi reprezentativni del grajskega kompleksa kot stavbni tip sledi v svojem razvoju splošnemu razvoju sakralne arhitekture in je ponavadi edini stavbni del v gradu, ki doživlja le malenkostne ali prav nobene spremembe. Je edini grajski del, v katerem so se lahko uveljavili predvsem stilni momenti. Tak zgovoren primer je kapela na gradu Klevevž. Danes je grad v popolnem razsulu. Niti ni več jasna tlorisna razporeditev. 1449. leta²¹ so na obzidju pozidali stanovanjski trakt z grajsko kapelo, ki se je z običajno gotsko lomljenim oltarnim prostorom iztisnila iz gmote palacia. Res je, da je palacium v baroku doživel večje spre-

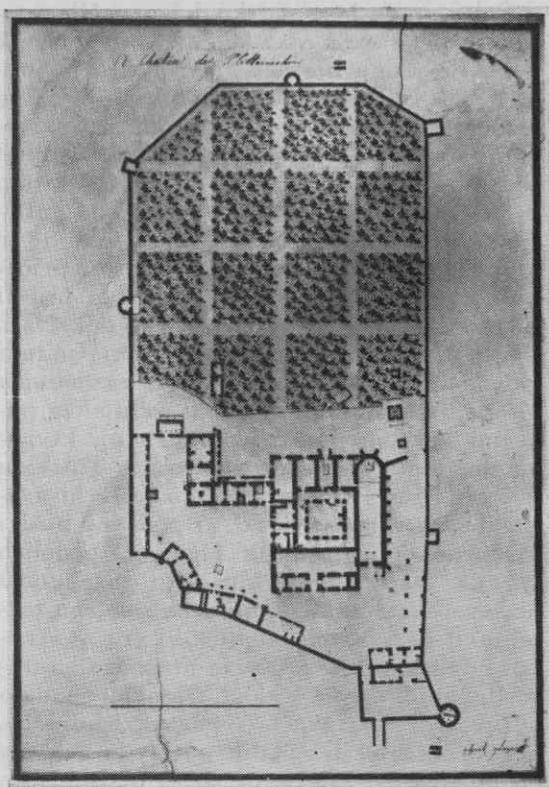
membe, vendar so se edini kamnoseško oblikovani členi osredotočili na kapelo, v palaciu, kolikor so bili sploh še ohranjeni, pa so nastopali le v obliki malih okenskih, preprosto oblikovanih odprtih. Sicer pa grajska kapela pri večjih grajskih kompleksih stoji navadno kot sestavni del gradu v okviru obzidanega grajskega prostora ali zunaj njega na dvorišču, je lahko samostojna, vgrajena v obzidje ali pa sestavni del palacia s samostojno oblikovanim oltarnim prostorom v obliki izstopajočega pomola.²² Pravzaprav gre tu le za tip hišne kapele, kjer se stil tudi v formalnem oziru razbohoti, četudi je postavljena v skromni utilitarni del grajske stavbe, ki je nastal hkrati s kapelo.

Pojav stila kot zavestnega oblikovalnega elementa nam kažejo nekateri primeri gradov iz gotske dobe. Grad Kamen pri Begunjah je po tlorisu izrazil »gotški« grad. To kaže še posebej njegova silhueta, ki je po porušitvi kasnejših še v XVI. stoletju pozidanih grajskih delov postala še bolj očitna. V svojem starejšem delu dobro ponazarja v višino dvignjeni stanovanjski stavbni element. Gotska okna s preprostimi okviri so sorazmerno porazdeljena v vseh fasadah, manj številna so v severni. V bistvu so to še vedno utilitarne odprtine z zidanimi klopimi v ostenju. Lepotne ali dekorativne elemente, v katerem je stil lahko v polnem zazvenel kot zavestna oblikovalna volja, pa z gotovostjo opazujemo predvsem v poznogotski dobi. Tedaj so se razlike med sakralno in profano arhitekturo zmanjšale ali sploh zabrisale. V poznogotskem konceptu Otočca in poznogotski prezidavi Hmeljnika (kot tudi dvignjenem delu Kamna) pa ni prav nobenih razlik več v oblikovanju portala v kapelo ali stanovanjski prostor. Kasneje se te tendence še močneje stopnjujejo. V renesansi, še bolj v baroku pa razlike sploh izginejo, ko postane oblikovanje stanovanjskega prostora z reprezentativnimi dodatki v obliki stopnišč in slavnostne dvorane sploh poglavitna sestavina grajske arhitekture.²³

Gotske stilne elemente skorajda brezizjemno srečujemo na vsakem gradu, četudi niso več jasne čiste gotske rešitve. Ena najlepših poznogotskih grajskih sestavin je na zunaj palacium na ljubljanskem gradu, poživljena z vrsto pomolov, ki niso slučajno razporejeni, marveč razporejeni v določenem redu.²⁴ Praktične zahteve so kasneje v pogotski dobi preoblikovale tudi grajsko notranjščino in zato so razen v grajski kapeli gotski prostori ostali izjemni. Do druge vojne se je edino na Hmeljniku ohranila dvoranica z gotsko rebrastim križnatim obokom, povsem v smislu dolenskega konservativnega stavbar-



Piran — pogled na del obzidja (foto dr. M. Zadnikar)



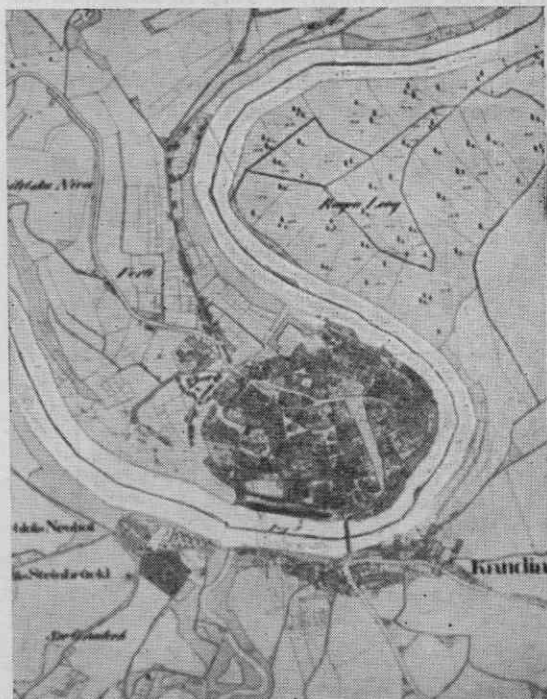
Pleterje — samostanski kompleks po tlorisu iz zač. XIX. stol.
(Drž. arhiv Slovenije, Ljubljana)

skega izročila. Sicer pa je videti, da se je predvsem uveljavljal lesen strop, podobno kot na cerkveni arhitekturi, kjer se rebrasti obok omejuje v glavnem le na prezbitarij. Celo na velikopoteznem Celjskem gradu opazujemo predvsem ostanke lesenih stropov. Rebrasti so izjemni, saj pri večini razvalin srednjeveških gradov nahajamo le ležišča za lesene stropne nosilce.²⁵

Razvoj grajske arhitekture poteka predvsem v podčrtavanju enkrat stanovanjskega, drugič varnostnega momenta. Pred koncem srednjega veka pa doživi grad pri nas korenito spremembo: grad, ki kot stavbni tip postopoma postaja vse bolj udobna rezidenca, v kateri opazujemo že za udobje stanovanja prirejene velike, svetle okenske odprtine.²⁶ ki navadno niso več obrnjene na samo zavarovane dele, oz. na notranjo dvoriščno stran, se ponovno utrdi. Grajski kompleks se obda z novim obzidjem, če staro ne zadovoljuje. Stara obzidja se opremljajo z novimi stolpi. Okenske odprtine na stanovanjskih delih se zmanjšajo ali zazidajo. Obzidje, ki je v romanski dobi še brez stolpov, ravno lomljeno pa tudi prilagojeno terenu, predvsem pa visoko, dobí v gotski dobi značilne obzidne stolpe.²⁷ Obzidni stolp postane ena glavnih značilnosti gotskega obzidja, čeprav ne te-

melji tako oblikovanje povsem v zavestnem stilnem hotenju, marveč je predvsem rezultat vojaško utrdbene tehnike s stališča obrambe, na zunaj pa vendarle dopolnjuje značilnosti gotskega gradu. Grad dobí izrazit »grajski« karakter, ki se tudi na zunaj kaže v številnih oglatih ali okroglih stolpih, enem ali dvojnem obzidju, starih ali na novo vrezanih varovalnih jarkih.²⁸ Poleg novih zasnov obzidja opazujemo tudi določene predelave. Obzidje se zniža, zidno krono s hodnikom zadaj navadno zamenja kompaktni zid s strelnimi linami, ki so dostopne po posebnem prislonjenem hodniku. Nova obzidja zavzemajo večje radije, so nižja; na izpostavljenih, preudarno utemeljenih mestih so zavarovana s stolpi. Te novotarije pa so le vmesna in ne dolgotrajna faza. Utrdbena dejavnost v gotski dobi, ki se pričinja predvsem od druge polovice XV. stoletja, ko so turški vpadi postali intenzivnejši, se nadaljuje v renesanso, ki že v 20 letih XVI. stoletja utemlji povsem novo utrdbeno arhitekturo, v kateri se tudi že izrazijo pri nas prve renesančne stilne tendence.²⁹ Srednjeveški utrdbeni principi na grajski arhitekturi pa se sporadično uveljavljajo pri nas še vse do konca XVI. stoletja.³⁰

Posebna oblika gotskega gradu je jamski grad, ki ga sicer tlorisno ne moremo opredeliti kot poseben arhitektonski tip, vendar



Novo mesto — tločrt mesta po franciscejski katastrski mapi
(Drž. arhiv Slovenije, Ljubljana)

postane razmeroma številen prav v poznogotski dobi. Ne gre pa vselej za grad v pravem pravnem pomenu, marveč le za sestavni del skričališč. Verjetno edini tak grad, ki je tudi v pravnem pomenu grad, je Jama nad sedanjim Predjamskim gradom. Drugeče, predvsem po Gorenjskem raztreseni taki »gradovi« predstavljajo le izbrana skričališča v času turške nevarnosti kot na primer Hudičev gradič nad Begunjami, t. im. Šmajdov grad pri Predosljah in Gozdašnica pri Žirovnici. Ti spadajo, podobno kot naši tabori, k sistemu primitivnih ljudskih skričališč.

Tendenca razvoja gotskega gradu ali gradu v gotski dobi je pri nas, kot smo videli, usmerjena predvsem na postopno oblikovanje udobnega stanovanja. Čistih rešitev ni veliko, ker zlata doba za nastajanje gradov je že mimo in v glavnem le stare zasnove doživljajo spremembe, na katerih pa se manifestirajo tendence razvoja. Tudi na novo nastalih konceptih se lepotni elementi le redkeje uveljavijo v večji meri. Potisnjeni so v ozadje. Omejujejo se povečini na oblikovanje okenskih odprt in portalov, redkeje pa na docela obokane gotske prostore. Tlorisna zasnova gradu v gotski dobi je najprvo — kar smo že enkrat poudarili — potegnjena kompleks, ki kasneje preide v koncentrirano nize posameznih stavbnih delov okrog manjšega dvorišča. Domača pa sta prav tako oba osnovna tipa, stolp in kastel, ki doživljata sicer v svojem razvoju določene modifikacije, ki pa se bolj — kar zadeva stil — kažejo v arhitektonskih podrobnostih kot v osnovni koncepciji.

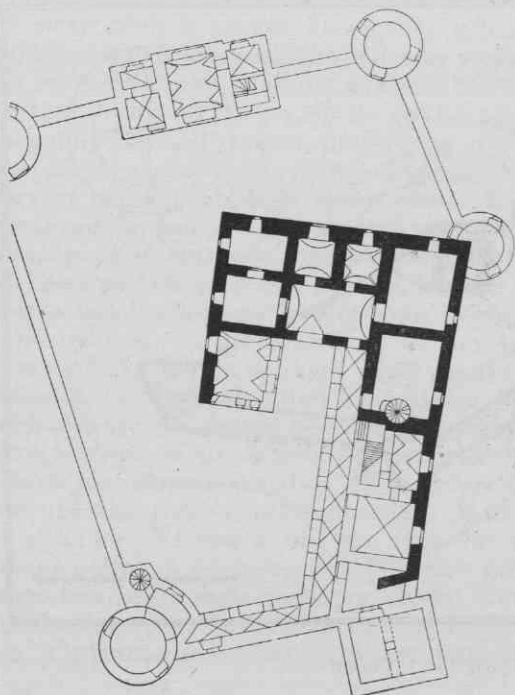
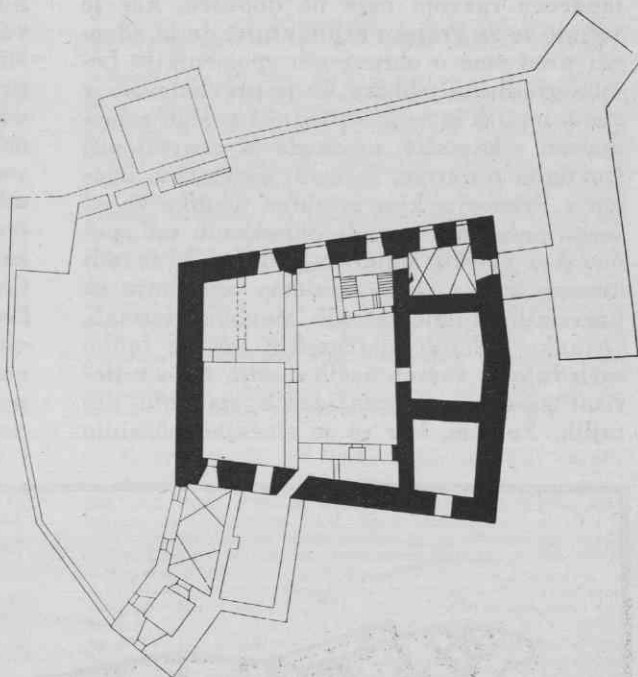
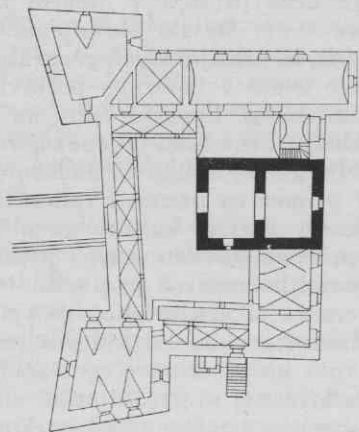
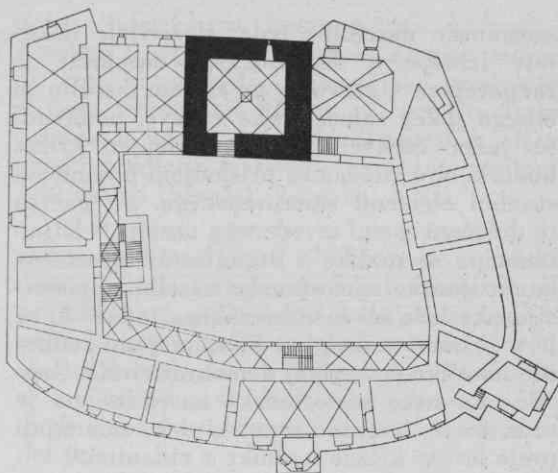
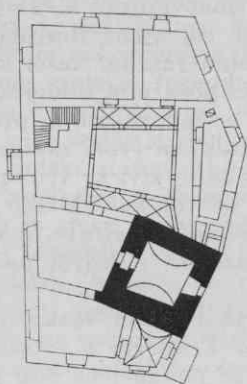


Maribor — tločrt mesta (po Wengertu)

Poleg gradu je za gotsko dobo značilen pojav mestnega obzidja. Kot spomenik danes le redko kje eksistira. Dobro je prezentiran v Piranu, v ostali Sloveniji pa so obzidja ohranjena le fragmentarno, v slučajno ohranjenih delih, ponajveč v stolpih.³¹ Poleg piranskega obzidja, ki ga flankirajo oglati stolpi in kaže mediteranske, na antičnem izročilu zasnovane stavbne oblike, je še najpomembnejše in listinsko bogato izpričano obzidje v Škofji Loki,³² ki so ga pričeli prav v zadnjem času sistematično odkrivati. Gre za tip obzidja, kakršnega srečujemo tudi na zgodnji grajski arhitekturi: razmeroma visoko, brez stolpov ali pa z redkimi in povečini kasneje postavljenimi stolpi, ki navadno flankirajo le mestna vrata. Tip zidu je še iz časa, ko se strelno orožje še ni uveljavilo. Turška nevarnost, ki ponovno poži utrdbeno dejavnost, pa utemelji, podobno kot na grajski arhitekturi tip razmeroma nizkega obzidja, ki se opira na smotrno razpostavljene obzidne stolpe, ki jih v renesansi zamenjajo renesančne utrdbene naprave; te silijo še bolj k tlom. Časovno spadajo te predelave v glavnem v poznogotsko dobo, ker se ob turških vpadih postavijo zahteve po ponovnem utrjevanju, to je, v drugi polovici XV. stoletja.³³ Enako kot pri grajskem obzidju oblikovanje ne temelji na stilnih posebnostih, marveč na praktično utrdbenih zahtevah, ki so zasnovane predvsem na aktivni obrambi. Na zunanjo stran se vendarle kaže razlika med starejšim romanskim ali zgodnjegotskim razmeroma visokim obzidjem in še posebej poznogotskim s številnimi, ob zunanjo stran obzidja organsko povezanimi stolpi. Utrdbeni sistem pa se v mestih, ki so se razvila pod grajskim hribom, povezuje z grajsko arhitekturo; nastajajo sedaj pa tudi posebni tipi na utrdbenih principih zasnovanih gradov, vključenih v samo mestno obzidje in tvorijo z obzidjem sestavno obrambo.³⁴

V poznogotsko dobo pa časovno sodi še poseben tip utrdbene arhitekture, to je tabor.³⁵ Gre predvsem za z obzidjem in obzidnimi stolpi obdan prostor okrog cerkve na višini, ki predstavlja sistem široko razporedene mreže oporišč ponajveč pasivne protiturške obrambe. Oblika obzidja se v večini primerov prilagaja terenu in se sklada s principi, kakršne smo srečali na grajskem obzidju ali obzidju mest kot obzidju samostanskih kompleksov, ki se tedaj tudi na novo utrjujejo.³⁶

Že v romaniki je utemeljena arhitektura samostanskih naselbin, vendar pa se je pri nas prav v gotsko dobo število samostanov povečalo,³⁷ ali pa so obstoječe sa-



Tlorisi gradov

Levo zgoraj — Stari grad pri Novem mestu

desno zgoraj — Klevčevž

v sredini levo — Gracarjev turn

v sredini desno — Ribnica

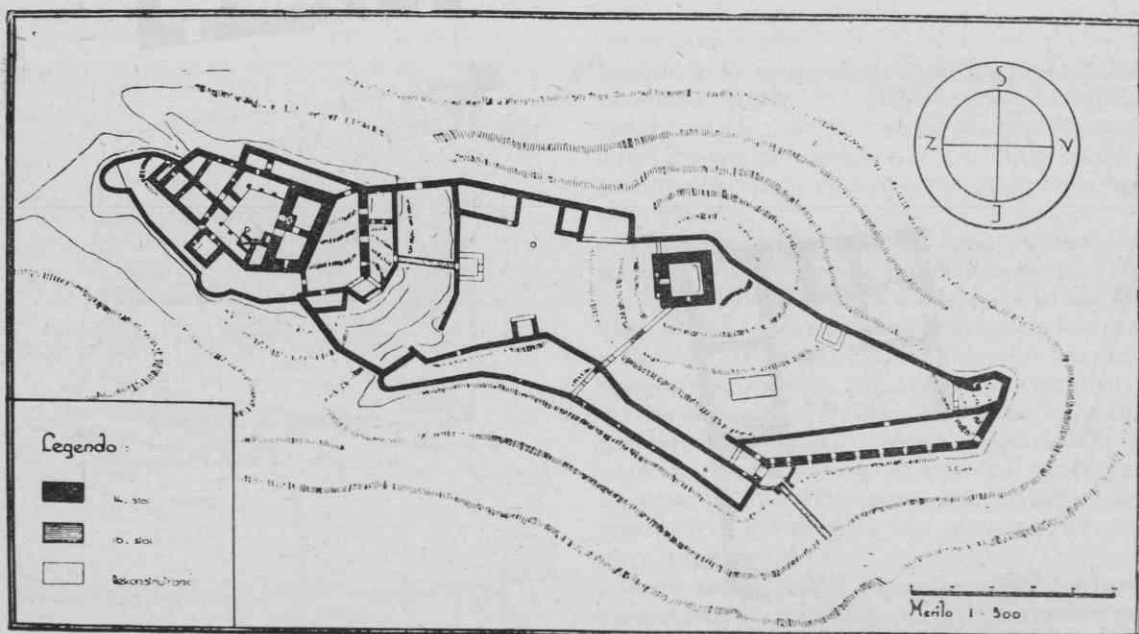
levo spodaj — Otočec

mostanske naselbine tedaj doživljale nekatere izboljšave. Kompozicija naselbine je razporejena v glavnem po starem izročilu in obsega poleg samostanske cerkve, ponavadi ob južno cerkveno stran prislonjen križni hodnik, ob katerega so prislonjeni posamezni stavbni elementi samostanskega, po načrtu in določeni shemi izvedenega naselja.³⁸ Kljub temu pa so razlike v organizaciji prostorov kartuzijanske samostanske naselbine, cistercijanske hiše ali hiše beraškega reda,³⁹ ki se je v primeri z drugimi koncepcijami redovnih naselbin še najbolj demokratizirala. Značilno za naše samostanske naselbine pa je tudi, da so dosledno v gotski dobi zamenjali preje lesene križne hodnike z zidanimi.⁴⁰

Najštevilneje pa je bila gotška arhitektura v svojem času zastopana z mestno stanovanjsko hišo. Enaka logika in splošna tendenca razvoja nam ne dopušča, kar je veljalo že za grajsko arhitekturo, da bi govorili predvsem o ohranjenih spomenikih. Lesena gradbena tehnika, ki je prevladovala v naših mestih in so jo s predpisi pričeli zamenjavati s kamnito, ni mogla kljubovati niti številnim požarom, še manj času. Zato imamo v Primorju, kjer je zidna tehnika že od vsega početka v navadi, ohranjenih več spomenikov gotških stanovanjskih hiš, ki se tudi kasneje kaže v tradicionalnem vztrajanju na prevzetih in udomačenih stavbnih formah. Ostanke zidanih meščanskih hiš pa lahko zasledujemo v vseh naših mestih tako v tlorisni zasnovi in nezazidanih stavbnih detajlih. Po tem, kar se je slučajno ohranilo

v kasnejših prezidavah, lahko sklepamo, da je današnja stanovanjska hiša utemeljena že v gotski dobi, saj njena tlorisna dispozicija z ožjo pročelno fasado, vežo, stopniščem,⁴¹ na eni strani s požarnim zidom sosednje hiše, na drugi pa s stanovanjskim proti vrtu pomaknjenim traktom tvori zaključeno podolgovato dvorišče in živi še vedno sredi naših mest, četudi ne več kot aktiven element sodobne stanovanjske kulture, marveč le kot neizogibno izročilo v jedrih naših srednjeveških mest.

V tem pogledu nam razkazuje najbogatše gradivo Primorje s svojim zaledjem, prav zaradi že poudarjene bolj trajne kamnite tehnike. Medtem ko mesta v obmorskih predelih Slovenije iz razumljivih razlogov odsevajo stilne in oblikovne dosežke beneške meščanske hiše, prihaja v njenem zaledju do veljave večje število ohranjenih stanovanjskih hiš, ki nimajo, kljub geografski bližini nobene zveze z izolirano postavljenimi primorskimi mesti. Beneški vpliv ne poseže dosti v zaledje. Prav tako pa opazujemo tudi na podeželju gotške oblikovne elemente predvsem kot primer za prenos kvalitetnih stilnih elementov z višje kulture na nižjo. Ta pojav ni posebno številan samo v primorsko-kraških naseljih, marveč je pogost tudi na Gorenjskem.⁴² Ni izključeno, da je prav kraškoprimska zidarska kultura ponekod vplivala tudi na obravnavo meščanske stanovanjske hiše, saj so kraški stilni elementi ponekod značilni prav v grajski arhitekturi, posebno v tistih področjih, kamor je njen



Celje — tloris ruševin Gornjega Celja (po J. Curku)

vpliv sporadično prihajal z naročili.⁴³ Po drugi strani pa vrsta stavb, podobno kot v tedanji cerkveni arhitekturi, kaže na oblikovno tradicijo, zakoreninjen konservativizem, pri čemer »gotske« formalne oblike lahko nastopajo še v XVII. stol. Poleg tlorisne zasnove, ki je še vedno najbolj viden, četudi zakrit izraz gotske stanovanjske kulture, pa se ta kaže predvsem v obogatitvi fasade z na konzolah iz stene izstopajočimi balkoni, ki ponavadi obsežejo celotno fasado, posameznih pomolih, kasneje v pozno gotiki dobi z ogelnimi pravokotnimi ali polkrožnimi pomoli, v nekaterih primerih pa z izredno plastično oblikovanimi okenskimi policami. Bistvena sestavina ambicioznejše meščanske stanovanjske hiše pa je vsaj od prve polovice XVII. stoletja arkadno dvorišče, podobno kot na grajski arhitekturi. Vse kaže, da je tako dvorišče pogojeno že v gotiki dobi, četudi je bilo sprva še leseno in ga kasneje, bržkone po vzoru italijanskih odprtih arkadnih hodnikov, zamenja tudi pri nas kamnita arhitektura že v pozni gotiki, oziroma na prehodu gotike v renesanso (Radovljica).

Še močnejša pa je tradicija gotskega stilnega oblikovanja v urbanistični podobi naših mest. Podlaga našim srednjeveškim mestom je gotska urbanistična zasnova. Mreža ulic, položaj trga, mestno pročelje kljub zmanjšanju vertikalnih poant še vedno oblikujejo vizualni vtis v gotiki dobi zasnovane mestne urbanistične koncepcije, ki ima skoraj v večini primerov svoj naravni podarek v grajskem hribu z gradom ali s cerkvijo na vrhu. Od geografskega položaja je sicer odvisna glavna koncepcija urbanistične zasnove, ki ponekod, predvsem v okviru bivše Kranjske, oblikuje značilen tip naselbine v okljuki, ali pa tip na več ali manj pravilni tlorisni zasnovi utemeljene ulične mreže v ravnino postavljene naselbine.⁴⁴ V prvem primeru oblikuje obseg mesta, ki je ponavadi še podan s črto umetno speljanega obzidja, konfiguracija terenske izoblike, v drugem pa črta mestnega obzidja, ki je že od vsega začetka ločnica med mestom in zunanjim svetom. Ta še vedno kaže na prvoten, vse do XIX. stoletja veljaven obseg mestnega naselja, ki je pustil, kljub kasnejšemu preoblikovanju, neizbrisani pečat mestni podobi. Poseben tip pa predstavljajo obmorska mesta s pravokotno razvitim trgom v razliko od uličnega trga celinskih naselbin. Mestna hiša, ki ima v uličnem trgu več ali manj poljubno mesto v nizu hiš, ima v t. im. mediteranskem trgu določeno mesto v središču kot vidni upravni center komune, ki se ji pridružuje še nepogrešljiva lopa kot

drugi viden izraz komunalnega življenja. Poseben tip pa so oblikovala utrjena mesta oz. trgi, ki so imeli svojo veljavo predvsem v času nevarnosti, danes pa predstavljajo predvsem bogat vir za študij gotških ali v gotški tradiciji izvršenih oblik na profani arhitekturi (Štanjel, Vipavski Križ).

Prav zadnji primeri iz repertoarja gotskega oblikovanja ali oblikovanja v gotiki dobi pa nam kažejo, da kljub temu, da je preteklo več stoletij od zadnjih zavestnih prizadevanj v gotskem oblikovanju, je gotški stil še vedno živ v naši podzavesti. Z njim se srečujemo vsak dan, četudi nevede. Živi sredi naših mest, katerih osnovni in sestavni del je.

OPOMBE

Za I. del mojega članka (Kronika 1959, VII/3, str. 138 do 148) velja naslednja opomba:

Ker se v prispevku omejujem le na okvirni oris razvoja gotske arhitekture pri nas, sem opustil vsakršno citiranje in tudi pri navedbi literature omenjam le poglobljeno: W. Buchowiecki, Die gotischen Kirchen Österreichs, Wien, 1952; R. K. Donin, Die Bettelordenskirchen in Österreich, Baden bei Wien, 1935; E. Cevc, Poznogotsko kamnoseštvo v okolici Kamnika, Kamniški zbornik, I. 1951; isti, Parlerjanske maske v Ptuj in okolici, Ptujski zbornik, Ptuj, 1953; isti, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana, 1956; J. Gregorič, Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430, ZUZ, N. v. I. Ljubljana, 1951; I. Komelj, Položaj gotskega stavbarstva na Dolenjskem, ZUZ, N. v. V/VI, Ljubljana, 1959; F. Stele, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana, 1924; isti, Epigrafične drobtinice, ZUZ, V, 1925, ZUZ, VI, 1926; isti, Umetnost v Slovenski krajini, Slovenska krajina, Beltinci, 1953; isti, Gotske dvoranske cerkve v Sloveniji, ZUZ, XV, 1955; isti, Ptujška gora, Celje 1940; isti, Mariborska stolnica, ZUZ, XIX, 1945; J. Veider, Stara ljubljanska stolnica, Ljubljana, 1947; isti, Vodič po Crngrobu; M. Zadnikar, Minoritske cerkev v Ptuj, Varstvo spomenikov, III, 1950; isti, Problem »Laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi, ZUZ, N. v. V/VI, 1959; isti, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana, 1959.

Za pričujoči II. del članka veljajo naslednje opombe:

1. A. Toolse, Burgen des Abendlandes, Wien, 1958, str. 204. — 2. Prim. o tem I. Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem, ZUZ, Nova vrsta I. 1951, str. 37. sl. — 3. Tipični primeri takih gradov so na Stajerskem Gornje Celje, Konjice, Rifnik, na Dolenjskem Boštanj na Savi, Podturn, na Gorenjskem predvsem Kamen pri Begunjah. — 4. Vsaj za Dolenjsko velja, da je stala na osnovi pisanih virov do druge polovice XIII. stoletja več kot polovica vseh gradov. V drugi polovici XIV. in prvi polovici XV. stoletja, ko je pri nas gotški stil še dozoreval, pa praktično skoraj da niso več zidali novih gradov. — 5. Tako n. pr. nastopajo enake stilno neopredeljive okenske odprtine na gradovih, ki so nastali tako v romanskem kot gotškem času, vendar pa je pri starejših konceptih funkcionalnost poudarjena. Pravokotna pokončna okence nastopajo v Klevežu, Cretežu, Hmeljniku, Vogerskem, Ložu. Ze gotško oblikovano okensko odprtino s kamnitim okvirom pa ima stolp na Starem gradu pri Novem mestu (XIII. stol.). — 6. Značilen razvojni proces prikazuje vrsta stolpastih gradov na Dolenjskem: Klevež — Stari grad — Višnja gora — Gracarjev turn — Luknja — Pobrežje. — 7. J. Curk, Grad Gornje Celje — njegov opis in zgodovina, Celjski zbornik 1957, str. 105. sl. — 8. Tak tip »severnega« gotskega gradu je veljaven vsaj za srednjo Evropo in je razširjen tudi po Češkem. Prim. Z. Wirth in J. Benda, Burgen und Schlösser, Prag 1954, str. 21. — 9. Večina naših stolpastih gradov temelji na pravokotni tlorisni osnovi, ki je ponekod modificirana po obliki terena; poleg stavnih ostankov pa za razširjenost govori predvsem Valvasorjevo in Vischerjevo grafično izročilo. — 10. Okrogli stolp v razvalini gradu Rihemberk (Branik) z nekoliko razširjenim nizkim talnim podzidkom in vgrajenimi polžastimi stopnicami v debelini stene je taktično središče celotne grajske zasnove. — 11. Okrogli stolp nad Zaničgradom v slov. Istri, časovno še neopredeljiv ostanek okroglega stolpa v Stanjelu. — 12. O tem prim. zlasti K. Schuchardt, Die Burg in Wandel der Weltgeschichte, Potsdam 1951, K. H. Die Gotische Baukunst, Potsdam 1950, str. 215. — 13. Večina naših grajskih zasnov kaže na tako večanje prvotne tlorisne zasnove; pri tem pa so najzanimivejši tisti

primeri, ki z razširjenimi oziroma dodanimi stavbnimi deli karakterizirajo tendence razvoja grajske arhitekture. — 14. Izraziti tak primer je grad Klevež na Dolenjskem, kjer so posamezni stavbni členi nanizani na notranjem delu obzidja, ki se prilagaja obliki terena. Celotna zasnova se opira na četrvooglati stolp. — 15. O tem primerjaj predvsem A. Toolse, o. c. in Clasen, o. c. Zanimiva je ugotovitev, da je tak tip razširjen predvsem na mediteransko vplivnem področju tako na Tirolskem kot tudi pri nas. — 16. Naši domači primeri so predvsem Prem, Lož, Hmeljnik, morda tudi Cretež; postavljeni so na višine. — 17. Tak romanski primeri pri nas so Prem, Lož, Hmeljnik, pri zadnjih dveh gre za kombinacijo stolpa in palacia. — 18. Clasen, o. c. stran 213. — 19. Prim. I. Komelj, Položaj gotskega stavbarstva na Dolenjskem, ZUZ, Nova vrsta, V. VI. 1959, str. 337. — 20. Izraziti taki primeri so razvalina Čušperka, Svibna; ni izključeno, da je taka oblika razširjena tudi na Hrvatskem; prim. G. Szabo, Srednjeveški gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920: Okić, tloris slika 20, Lipovec, tloris slika 22. — 21. Na glavnem sklepniku, ki je stal bržkone na temenu oboka prezbiterja grajske kapele, je letnica 1449 z geslom kralja in cesarja Friderika. — 22. Grajska kapela je n. pr. v Klevežu vključena v palacium, kjer pa prezbiterij izstopa kot poseben stavbni člen; prezbiterij grajske kapele na Otočcu, ki je prav tako vključena v stanovanjski del gradu, je stal na konzolah; kot samostojni stavbni del pa stoji kapela na gradu Hmeljnik. — 23. Tedaj lahko sploh govorimo o gradu kot umetnostnem pojavu, ker se šele tedaj tudi grad kot spomeniška vrsta tudi s stališča razvoja stila lahko enakovredno vključi v splošen likovni razvoj. — 24. Pomol kot stavbni člen lahko nastopa na najrazličnejših mestih, na notranjih ali zunanjih fasadah, na oglu ali v steni, v zaporedju ali izolirano; lahko služi tudi najrazličnejšim utilitarnim namenom. — 25. Da so gotsko obokani prostori v resnici izjemni, nam kažejo naše razvaline gradov, kjer povečini v prostorih srečujemo ležišča za lesene nosilce, oziroma kamnite konzole, na katerih je slonel lesen strop; le v izjemnih primerih, verjetno le v reprezentativnih delih grajskih stavb, opazujemo tudi ostanke konzol ali celo služnikov (Gornje Celje, Kamen, Vodriž). — 26. Ohranjeni gotski stavbni členi, posebno okna, so razmeroma redki, vendar take razmeroma velike okenske odprtine opazujemo predvsem na gradu Hmeljnik, Negova, Kamen, Višnja gora. — 27. Tako obzidje bržkone še iz romanske dobe je na blejskem gradu; okrogli stolpi so vanj kasneje vgrajeni. Sploh je tip obzidja z obzidnimi, okroglimi ali oglatimi stolpi, karakterističen za gotske gradove, četudi je tak tip obzidja

nastal na podlagi antičnega izročila. — 28. Kolikor lahko sklepamo iz dosedanjega poznavanja grajske arhitekture, je »grajska« podoba naših gradov utemeljena šele v gotski dobi. — 29. Značilna sta okrogla stolpa na gradu v Škofji Loki in celotni grajski kompleks Turjaka; pri tem gre tudi za razmeroma najzgodnejše pojave renesančne arhitekture pri nas; prim. D. Menclová V. V. Stech, Červený kamen. — 30. Značilen primer je obzidje gradu Otočca, ki je nastalo šele v drugi polovici XVI. stoletja in kaže izrazite znake gotskih utrdbenih naprav. — 31. Ptuj, Maribor, Ljubljana, Novo mesto, Kranj, Radovljica. — 32. Pavle Blaznik, Loško mestno obzidje, Loški razgledi IV, 1957, str. 15. sl. — 33. I. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, str. 38. — 34. V tem pogledu so značilni gradovi štajerskih mest, ki pa večinoma že temeljijo na renesančnih utrdbenih principih (Brežice, Sevnica, Maribor). — 35. Med številnimi tabori, ki so raztreseni širom Slovenije, so najbolj značilni Tabor pri Grosupljem, Repnje, Ptujška gora, Tabor nad Černičami, Primskovo. — 36. Grafični prikazi naših pomembnejših samostanskih naselbin in tudi stavbni ostanki kažejo, da so bili samostani utrjeni po utrdbenih principih, že uveljavljenih na mestih ali gradovih. — 37. V gotski dobi so utemeljeni predvsem številni samostani beraških redov, ki imajo tudi sicer odločilen pomen za razvoj gotske arhitekture. — 38. K. H. Clasen, o. c. str. 224. — 39. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana, 1959, stran 47, predvsem poglavja o posameznih redovih. — 40. Velja to pravzaprav za vse naše samostanske naselbine, ki so se do danes ohranile: v Stični so prvotno leseni križni hodniki nadomestili z zidanim zgodnjegotskim, v Kostanjevici s poznogotskim, Enako je tudi križni hodnik dominikanske cerkve v Ptuj iz začetka XV. stoletja; od ohranjenih je z arhitekturo sočasen edinole ostanek križnega hodnika v Pleterjah. — 41. Prim. M. Mušič, Vplivna področja med stilno arhitekturo in slovenskim ljudskim stavbarstvom v srednjem veku, Slovenski etnograf, V., 1952, str. 58; sicer pa take tlorisne zasnove srečujemo kljub ev. pomanjkanju določenih stavbnih členov po vseh naših mestih, zlasti na ozemlju bivše Kranjske: Ljubljana, Kranj, Radovljica, Škofja Loka, Novo mesto. — 42. M. Mušič, o. c., stran 54. — 43. I. Komelj, o. c.; zanimivo je tudi, da je večina gotskih stavbnih členov v Novem mestu izvršenih v apnencu, kar kaže lahko na kasnejši postanek, verjetneje pa na neposredni vpliv kraškoprimorskih kamnosekov oziroma zidarjev še v gotski dobi. — 44. Prim. J. Gregorič, Slovenska mesta in trgi, I. Kranjska mesta in trgi, Kronika 1940, str. 195, sl.: H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark, 1952.

